

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 8, Sayı/ Issue 19 (Ağustos/ August 2019), s. 221-235.
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut296>
ISSN: 2147-5490, Mainz-Almanya

Özgün Makale/ Original Article

|| Geliş Tarihi: 30.07.2019
Kabul Tarihi: 07.08.2019

Nev'î-zâde Atâyî'nin Mesnevilerinde Şarap ve Şaraba Ait Husûsiyetler

Wine And Wine-Related Features In The Masnavis Of Nev'î-Zâde Atâyî

Muhammet KUZUBAŞ*

Öz

Klâsik Türk edebiyatının temel konularından birisi şarap ve şaraba ait öğelerdir. Bazı şairler özellikle şarap konulu müstakil eserler yazarken, bazı şairler de şiirleri arasında şaraba ayrı bir önem vermişlerdir. Genel olarak bakıldığında, şarabın klâsik edebiyatta kimi zaman gerçek anlamıyla kimi zaman da mecâzî çağrışımlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Diğer birçok edebî üründe olduğu gibi başlangıçta Arap ve Fars edebiyatlarının etkisi şarapla ilgili benzetme ve betimlemelerde de görülmüş; ancak klasik Türk edebiyatının kendi kimliğini bulduğu 16. yüzyıldan itibaren orijinal hayaller, semboller, tasavvurlar ve düşünceler ortaya çıkmıştır. 17. yüzyılın önemli şairlerinden birisi olan Nev'î-zâde Atâyî'nin mesnevilerinde zaman zaman geleneğe bağlılık görülse de genellikle orijinal betimlemeler ve yeni tasavvurlar dikkati çekmektedir. Bu çalışmada, Nev'î-zâde Atâyî'nin mesnevilerinde yer alan şarap ve şaraba ait öğelerle ilgili benzetme ve betimlemeler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nev'î-zâde Atâyî, 17. Yüzyıl, Klasik Türk Edebiyatı, Şarap.

Abstract

One of the main subjects of classical Turkish literature is wine and its elements. Some poets, especially while writing independent works on the subject of wine, some poets also gave a special importance to wine among their poems. Sometimes the real meaning of wine used sometimes metaphorically. As in many other literary products, the influence of Arabic and Persian literature was initially seen in the analogy and description of wine; However, after the 16th century, when classical Turkish literature found its identity, original dreams, symbols, imagination and ideas emerged. Nev'î-zâde Atâyî's works, which is one of the most important poets of the 17th century, although there is sometimes a commitment to tradition, original original depictions and new imaginations are noteworthy. In this study, the analogies and descriptions of the wine and wine elements in the mesnevi of Nev'î-zâde Atâyî will be discussed.

Keywords: Nev'î-zâde Atâyî, 17th Century, Classical Turkish Literature, Wine.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kocaeli-Türkiye.
E-Mail: iletisim@muhammetkuzubas.com
ORCID: 0000-0002-8662-2745

Giriş

Doğu edebiyatlarında şarap konulu şiirlerin ilk örnekleri İslamiyet öncesine dayanmakta ve hamriyyât adıyla bilinmektedir. Arap edebiyatı kaynaklı bu şiirler, İslamiyet'in şarap içmeyi hoş karşılamaması üzerine ilk dönemlerde daha az rağbet görse de ilerleyen yüzyıllarda şarabın mevcut anlam ve çağrışım dünyası genişletilerek yeniden şairlerin önem verdiği bir konu haline gelmiştir. Şarap konulu şiirlerin Fars edebiyatında 11. yüzyıldan itibaren divanlarda ve mesnevilerde yer aldığı görülmektedir. Türk edebiyatında ise 14. yüzyıldan itibaren şaraba ait ögelere yönelik başlayan ilgi sonraki dönemlerde gittikçe artan bir yoğunlukla devam etmiş ve şarap şiirin önemli bir konularından birisi haline gelmiştir.

Şarabın İslamiyet tarafından yasaklanması, onun edebiyatta tasavvufî bir karaktere bürünmesine, şiirlerde var olmayı devam ettirerek farklı anlam daireleri yaratmasına ve edebiyatın vazgeçilmez konularından birisi olmasını sağlamıştır. Şarap, klasik Türk şairleri tarafından çok çeşitli manalarda kullanılmıştır. Tasavvuf terimi olarak, Allah aşkına ulaşmanın bir sembolü, ilahî aşk manasındadır. Bezm-i eleste, Allah'ın kullarına sunduğu manevi içkidir. Allah aşkının insana verdiği mestliği, iç huzuru ifade eder. Bunun yanında bazı divan şairleri şarabı bilinen, gerçek anlamında da şiirlerinde kullanmıştır (Çayıldak-Kavruk, 2018: 84).

Önceleri çeşitli eserler içinde küçük bölümler şeklinde görülen şarapla ilgili şiirler, zamanla müstakil eserler hâlinde yazılmıştır. Sâkiden, içkiden, içki âlemlerinden, içki âlemlerine ait ögelerden söz eden; bazen müstakil bir mesnevi, bazen de çeşitli mesneviler veya divanlar içerisinde ayrı bir bölüm olarak kaleme alınan; mecazî ve gerçek anlamları bir arada bulundurabilen manzumelere sâkî-nâme adı verilmiş ve böylece yeni bir tür ortaya çıkmıştır.

Sâkî-nâmeler; sâkîye seslenmeler yoluyla içkiyi -daha çok şarabı- ve içki meclislerinin araç, gereç ve âdetlerini, içkiyle uzaktan yakından ilgili pek çok düşünce, duygu ve kavramı bazen tasavvufî, bazen dünyevî olarak bir bütün halinde ele alıp işlemektedir (Kortantamer, 1997: 155). Dolayısıyla sâkî-nâmelerde rengi, lezzeti, sarhoş ediciliği vb. özellikleriyle benzetmelere konu olan şarabın özelliklerini ve şarapla ilgili kullanımları (şarap çeşitleri ve mazmunları, şarabın tasavvufî anlamı, şarabın icadıyla ilgili anlatılar, şarap içme adabı ve içilen mekânlar vb.) ayrıntılı bir şekilde görmek mümkündür (Aşçı, 2019: 149). Ayrıca sadece şarap ve şarabın çağrışım dairesindeki kavramlardan beyitler arasında bahsetmenin haricinde daha çok tiplerle ifade edilen bir şahıs kadrosu, zaman-mekân, âletler ve diğer dekoratif ögelerin bulunduğu ve vaka olarak da eğlence meclisinin tasvir edildiği hikâyeye özelliği taşıyan, muhtevası itibariyle devrin sosyal olaylarına ışık tutan sâkî-nâmelerin de yazılması bu türün gelişimine ayrı bir zenginlik katmıştır (Açıkgöz, 1988: 82).

Tasavvufî anlamlar içeren sâkî-nâmelerde, şarap (mey) insanoğlunu maddi âlemin sıkıntılarından kurtaran ve onu edebî varlık makamına ulaştıran hakikat kadehinin damlaları için kullanılan mecazî bir kavram olmaktadır (Arslan, 2003: 18). Bu tür sâkî-nâmelerde sâkî, mürşid; mey, ilahî aşk; sâkiden mey isteyen ve âşık sâlik; sevgili, Allah; meyhane, dergah veya tekke. Bu husus sadece sâkî-nâmelere ait değildir, şaraptan bahseden benzer muhtevadaki tüm şiirlerde aynı sembolik anlamlarla karşılaşılabilmektedir.

Fars edebiyatında Nizâmî'nin *İskendernâme* adlı eserinde "Sâkî-nâme" başlığını taşıyan ve ikişer beyitten oluşan bölümler ilk sâkî-nâme örneği olarak kabul

edilmektedir (Canım, 1998: 27). Türk edebiyatında ise, 14. yüzyıl şairlerinden Harizmî'nin *Mahabbetnâme* adlı eserindeki bölümler ilk örnekler olarak bilinmektedir (Canım, 1998: 44). Edebiyatımızdaki ilk müstakil sâki-nâme Revânî'nin *İşret-nâme*'sidir (Canım, 1998: 11).

Klasik Türk edebiyatı tarihi boyunca ilk örneklerden yola çıkılarak ve şarapla ilgili betimleme ve hayaller genişletilerek onlarca sâki-nâmenin kaleme alındığı görülmektedir. Klâsik Türk edebiyatının en önemli sâki-nâmelerinden birinin yazarı olan 17. yüzyıl şairi Nev'î-zâde Atâyî, hem *Sâki-nâme* adını verdiği eserinde hem de diğer mesnevilerinde şarap ve şaraba ait öğelere değinmekte ve bunların onun muhayyilesinde meydana getirdiği çağrışımları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Nev'î-zâde Atâyî; *Divan*'ı ve mensur eserleri haricinde kaleme aldığı beş mesneviyle hamse sahibi bir şair olarak edebî gücü takdir edilmekte, döneminin hatta klasik edebiyatın en büyük şairlerinden biri olarak görülmektedir. Bu sebeple onun klâsik Türk edebiyatının en fazla işlenen konularından olan şarap ve şaraba ait öğelere yaklaşımı ve bakış açısı, betimleme ve düşünceleri önemlidir.

Atâyî'nin mesnevilerinde şarapla ilgili çağrışım dünyası içerisinde üzüm asması, sâki, pîr-i mugân, meyhâne, şarap küpü, sürahi, kadeh vb. temel öğeler yer almaktadır. Çalışmamızda, Atâyî'nin mesnevilerinde şarabın ve şarapla ilgili bu öğelerin¹ nasıl ele alındığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Atâyî'ye Göre Şarabın Özellikleri ve Etkileri

Nev'î-zâde Atâyî'nin mesnevilerinde² şarap; genellikle mey ve bâde kelimeleri ile anlatılmaktadır. Atâyî; şarabın özelliklerinden ve insan üzerinde bıraktığı etkilerden bahsederken şarapla ilgili diğer kavramlara da yer vermektedir.

Atâyî'ye göre mey (şarap), eğlence meclislerinin en önemli ögesidir. Çünkü mey olmasa, eğlence meclisi de olmaz. Bu sebeple Atâyî, *Sâkinâme*'de ve *Nefhatü'l-Ezhâr*'da meyın özelliklerini ayrıntılı bir şekilde anlatır. *Sâki-nâme*'de yer alan "Sıfat-ı Mey" başlığı altında şarabın özelliklerine değinen şair, benzer şekilde *Nefhatü'l-Ezhâr*'ın bazı bölümlerinde de aynı konudan bahseder.

Sâki-nâme türündeki eserlerde ya da diğer eserlerin şarapla ilgili bölümlerinde sâkiden mey istemek bir gelenektir. Bu gelenekten dolayı şair, *Sâki-nâme*'deki Sıfat-ı Mey bölümünde sâkiye seslenerek söze başlar ve kırmızı renkli şarabın (mey-i âteşin) nerede olduğunu sorar. Burada; şarapla ilgili kullandığı mey-i âteşin tabiri sadece kırmızı renkli bir şarabı ifade etmez, aynı zamanda ateşin yakıcılığı ve hararet verici özelliğini de vurgular:

Kanı sâkiyâ ol mey-i âteşin
K'ola nûr-ı bahş-ı zamân ü zemîn (Sâki-nâme / 839)

Atâyî'ye göre; şarabın bir damlası hutbedeki vaizin elindeki oka değse, ona gökyüzünün kubbesi bile siper olmaya yetmeyecektir:

O meyden ki tîg-ı hatîb alsa âb

¹ Şarapla doğrudan bağlantılı olmayan ancak eğlence (işret) meclisi dahilinde meyhaneye ait öğeler olarak nitelendirilebilecek mum, mutrib, def, çeng vb. diğer kavramlar bu çalışmanın konusu dışında tutulmuştur.

² Sâki-nâme ve *Nefhatü'l-Ezhâr*'dan alınan örnekler için şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Muhammet Kuzubaş (2009). Nev'î-zâde Atâyî, Sâki-nâme. Samsun: Etüt Yayınları; Muhammet Kuzubaş (2005). Nev'î-zâde Atâyî, *Nefhatü'l-Ezhâr*. Samsun: Deniz Kültür Yayınları.

(Not: Beyitlerin sonundaki numaralar, ilgili eserlerdeki beyit numaralarını göstermektedir.)

Siper olmaya kubbe-i âfitâb (Sâkî-nâme / 841)

Mey; vefa meclisindeki mumun ışığı, zevk ve safa gözünün yağıdır (Vefa meclisi, aynı zamanda bize insanlar dünyaya gelmeden önce ruhların toplandığı ve ilahî sevgiliyle görüştüğü bezm-i elesti hatırlatır. Ruhlar; orada sevgiliye olan hayranlıklarını ve sadâkatlerini ikrâr etmişler; ateşi dimağları nurlandıran şarabın ışığıyla aydınlanmışlardır). Dertlerden kurtulup sevinç ve neşeye kavuşmanın ilacı sayılan şarabın ateşi; dimağları aydınlatacak, ufuklarını açacak ve bereketlendirecek derecede nurludur:

Ne mey şu'le-i şem'-i bezm-i vefâ
Ne mey revgan-ı çeşm-i zevk u safâ (Sâkî-nâme / 844)

Odur sâkiyâ kimiyâ-yı sürûr
Ki nârî dimâga ider feyz-i nûr (Sâkî-nâme / 847)

Dua ehlinin yüce makamlara erişmesi şarap sayesinde. Şarap içip kendilerinden geçerek söyledikleri her söz sevgili tarafından hoş karşılanır. Burada bahsedilen şarap, ilahî aşk şarabı; sevgili de ilahî sevgilidir. Sevgili; aşk şarabını içtikten sonra sarhoşlukla kendinden geçen âşığın sözlerini ve kusurlarını: "Bu sarhoştur, akli yerinde değildir." diyerek mazur görecektir ve affedecektir:

Anunla niyâz ehli 'izzet bulur
Ne söylerse dil-dâra ma'zûr olur (Sâkî-nâme / 853)

Şarabın özelliklerinden birisi de canlılık vermesidir. Şair mübalağa ile şarabın bitkileri bile canlandırdığını ve daha verimli hale getirdiğini ifade eder. Şarap öylesinde hayat vericidir ki taze bir fidanı şarapla sulasalar, hemen taptaze şeftalilerin yetiştiği görülür:

Bununla sulansaydı bir nahl-i ter
O sâ'at vire tâze şeftâlular (Sâkî-nâme / 856)

Şarap, cesaret verici bir özelliğe de sahiptir. Bir tilki biraz şarap içse, anında erkek bir aslana dönüşür. Yani şarap içen kişi kendisini olduğundan farklı görür. Bu yönüyle şarap, insanın ayağına dolaşan bir tuzağa dönüşebilir:

İder mest-i üftâdeyi şahne-gîr
Eger rûbeh içse olur nerre-şîr (Sâkî-nâme / 857)

Bir damlası güneşin meclisine sıçrasa, ortalık sefayla dolar.

O mihrün olur meclisi pür-safâ
N'ola sıçrasa zerresi dâ'imâ (Sâkî-nâme / 867)

Şarap, aslında üzümün sırası değil, sevgilinin la'le (kırmızı ve kıymetli mücevher bir taş) benzeyen dudağının kardeşidir. Klâsik edebiyatın genel tasavvurları çerçevesinde düşünüldüğünde rengi, yakıcılığı, âşığı sarhoş edip kendinden geçirmesi ve âb-ı hayât olması nedeniyle şarap sevgilinin dudağına benzetilir:

Dime duhter-i rez yâhûd şîredür
Leb-i la'l-i cânâna hem-şîredür (Sâkî-nâme / 871)

Gönül şarabın üzerinde yer alan su kabarcıklarını görünce coşar, dertleri dağlar kadar da olsa unuttur. Şarabın üzerindeki küçük su kabarcıkları dağlar kadar dertleri unutturmaya muktedirdir:

Habâbın görünce gönül cûş ider
Ki taglarca derdin ferâmûş ider (Sâkî-nâme / 872)

Şarap, karanlıklar ülkesine düşen ve kurtuluş yolu arayan birisi için âb-ı hayât (ölümsüzlük suyu) olarak nitelendirilmiştir. Beyitte âb-ı hayâtı bulmak için karanlıklar ülkesinde yolculuğa çıkan İskender-i Zülkarneyn'e atıf yapılmıştır:

Bu zulmetde âb-ı hayât oldu mey
Delîl-i tarîk-ı necât oldu mey (Sâkî-nâme / 1123)

Atâyî, *Nefhatü'l-Ezhâr* adlı eserinde şarabı yakıcı ve güzel bir kadına benzeter. Böyle bir şarap, doğal olarak insanın aklını başından alacaktır:

Oldı arak bir yakıcı dil-rübâ
Aklını aldursa görenler revâ (Nefhatü'l-Ezhâr / 651)

Nar gibi kıpkırmızı olan şarap ruha ferahlık verir; şarap kadehi de cana can katar:

Rûh-ı revân bâde-i rummânîdir
Câm-ı arak cânumuzun cânıdır (Nefhatü'l-Ezhâr / 652)

Şarap içmekle insan dertlerinden kurtulur. Şaire göre şarabın verdiği neşe, siyah buluta benzeyen dertler ile tıpkı bir kaplan gibi savaşıır:

Gam ile ider neşvesi merdâne cenk
Ebr-i siyâh ile mişâl-i pelenk (Nefhatü'l-Ezhâr / 660)

Yine başka bir beyitte de şarabın verdiği neşenin, Şehnâme kahramanlarından Gîv'in nehri kolayca geçmesi gibi, insanın gam ülkesini geçmesini sağladığı belirtilir:

Mülk-i gama her biri Gîv-i belâ
Sandali-i sadra geçer ser-revâ (Nefhatü'l-Ezhâr / 697)

Atâyî; *Nefhatü'l-Ezhâr*'da dinar ve dirhem istemediğini yani maddî bir talebinin bulunmadığını, tek arzusunun şarap olduğunu söyleyerek sâkîden şarap ister. Çünkü ona göre, feleğin kimseye hürmeti yoktur. Fırsat elde iken fırsatı değerlendirmeli ve erguvan (kırmızı) renkli şaraptan içmelidir:

Vir bize sâkî hele bir iki câm
İdek el ile be-şürbü'l-müdâm

Câm-ı arak ile mey sun dem-be-dem
Bana ne dînâr gerek ne dîrem

Ayaga pür eyle mey-i ergavân
Pâye murâd eyleyene sun hemân

Tâb virilmezse eger bâdeden
Ömr-i sebû denlü turur mı beden

Kimseye yokdur feleğin hurmeti
Biz dahi fevt itmeyelüm fırsatı (Nefhatü'l-Ezhâr / 700-704)

Şarap âb-ı hayâttır, bedenlerin ruhudur. Sözü edilen şarap, bâde-i nâbdır yani saf şarap, ilâhî aşk şarabıdır. Bu yönüyle de dertlerin ilacıdır:

Meger Hızrun âb-ı hayâtıdır ol

Ki her cisme rûh-ı nebâtîdür ol (759)

Yine bâde-i nâbı sürmek gerek

Bu derdün ilâcını görmek gerek (Sâkî-nâme /765)

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde, Atâyî'nin şarabı genellikle mecâzî (sembolik) anlamıyla ele aldığı görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere şarap aşktır, hatta ilahî aşk demektir. Atâyî'nin eserlerinde şarabın gerçek anlamıyla kullanıldığı, sarhoş edici ve insana zarar verici yönlerinin dile getirildiği birçok bölüm bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Sohbetü'l-Ebkâr adlı mesnevisinin "22. Sohbet" inde, daha çok gençlerin mübtelası olduğu içkinin zararları anlatılır ve özellikle yetişme çağındaki gençler bu kötü maddeye karşı uyarılır. Şair, içkili eğlencelerin gençler üzerinde meydana getirdiği kötü sonuçları anlatarak içkinin olumsuz etkilerine dikkat çeker.³

Nefhatü'l-Ezhâr'da şair, şarabın insan üzerindeki olumsuz etkilerinden bir mutasavvıf edasıyla söz eder. Kendini içkiye kaptıranları ilginç benzetmelerle anlatır. Onları şarap küpünün içinde anahtarını kaybedenlere benzetir. Atâyî'ye göre şarap, Hak yolundan uzaklaşmaya neden olur. İçki yüzünden insan kendi malıyla kendi canına düşman kesilir. İçki, insanın sağlığını bozar, insana zarar verir:

Ey mey-i gafletle olan tîre-hûş

Sâgar-ı hâlî gibi efsürde-hûş

Niteki âvâre vü câm-ı safâ

Gönli gözi meyde olan dâimâ

Eyleme nakdîne-i idrâki güm

Kuflin idüp güm-şüde-i ceyb-i hum

Virme mey-i âl ile kendüne reng

Olma reh-i hakda sakın süst ü leng

Hiç düşe mi akl ile iz'ânına

Malın ile hasm olasın cânına

Paslanasın rûz u şeb içüp şarâb

İde silâhını salâhun harâb

Sâgar-ı zerrin-i Cem-i kâmkâr

Kaşığını agzının ey nâ-bekâr (Nefhatü'l-Ezhâr /3006-3012)

Atâyî; içkinin zararlarından dolayı şarap şişesinin parlak görüntüsüne aldanmamak gerektiğini, onun gerçekte şarap şişesi değil, şeytanın kabı olduğunu söyler:

Dime sakın şişe-i rahşândır ol

Şaşıla kârûre-i şeytândır ol (Nefhatü'l-Ezhâr /3018)

2. Şarabın Kaynağı Olarak Üzüm Asması

³ Yelten, Muhammet (1998). *Sohbetü'l-Ebkâr*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Atâyî, şarabın özelliklerini anlamak ve anlatmak için üzüm asmasından da bahsetmek gerektiği söyler. Bu sebeple *de Sâkî-nâme* mesnevisinde şarabın kaynağı olan üzüm asmasının özelliklerine “Sıfat-ı Tâk” başlığı altında değinir:

Şarâbun ki vasfı olına rakam
Alınmak gerek tâk-ı zerden kalem (Sâkî-nâme /907)

Üzüm asmasının görüntüsü, yaprakları yerlere sarkan söğüt ağacına benzer. Şarabın eksik olmaması, üzüm asmasında aşağıya doğru sallanan olgunlaşmış üzümlerin varlığına bağlıdır. Üzümler aşağıya doğru sallandıkça şarap da eksik olmayacaktır:

Ne mey kim olup tâkide ehl-i hâl
Ola şekli bîd-i müvelleh-mieâl (Sâkî-nâme /894)

Salar düşuna sebz-i seccâdesin
Velî eksik itmez yine bâdesin (Sâkî-nâme /896)

Üzüm asmasının verimli olması için bakımın yapılması gerekir. Fars mitolojisindeki Dahhâk’ın omzundaki yılanların kesilmesi gibi bahar mevsiminde, verimi artırmak için asmadaki dalları kesmek gerekir:

Kesilse n’ola tâ ki fasl-ı bahâr
Olur çünkü tiryâk için kat’-ı mâr (Sâkî-nâme /901)

Üzüm asması, ayakta duramayan sarhoşlara benzer. Sarmaşıklar gibi bulduğuna sarılır:

Ayag üstüne turamaz hem çü mest
komayınca çak düş-ı eşcâra dest (Sâkî-nâme /902)

‘Asâya düşer gerçi pîrân gibi
Saray bulduğun ‘ışk-ı piçân gibi (Sâkî-nâme /904)

3. Sâkî

Sâkî, en temel anlamıyla içki sunan kişidir. Atâyî’nin mesnevilerinde çeşitli bölümlerde sâkiye seslenmelere rastlanırken *Sâkî-nâme* mesnevisinde “Hitâb-ı Sâkî” başlıklı müstakil bir bölüm yer almaktadır. Ayrıca *Nefhatü’l-Ezhâr*’da da asıl konuya geçmeden evvel Sâkî-nâme başlığı altında sâkiye seslenmelerin olduğunu görüyoruz.

Atâyî, mesnevilerde sık sık sâkiden şarap getirmesini ister. Şarapsız geçecek olan vakitleri boşa geçmiş kabul eder:

Getür sâkiyâ sâgar-ı ‘işreti
Hebâ itme gafletle bir sâ’ati (Sâkî-nâme / 755)

Atâyî, kendisine ağır geleceğini düşünerek sâkînin az şarap vermesinden memnun değildir. Kendinden geçmesi, fenâdan kurtulup bekâyâ erişmesi için daha çok şarap sunulması gerekir. Bu görev de sâkînindir:

Kanı sâkiyâ ol külâh-ı Keyân
Ağır deprenür oldı rat-ı girân
Götürmez diyu sunmaz oldun bana
Neden bu cefâ merhabâ merhabâ (Sâkî-nâme /791-792)
İrişün bekâyâ fenâ içre dil (Sâkî-nâme /794)

Anı safha-i mahv u isbât kıl

İçür sâkiyâ kıl beni ser-mest

Salam tâ ki bu dâm-gâha şikest (Sâkî-nâme /797)

Mecliste bulunanlar sâkînin elini gözlerler. Bir kâfire benzeyen derd, ancak sâkînin himmetiyle oradan kovulacaktır. Böyle bir ortam, dert ehli için bayramdır. Nasıl kurban bayramında kırmızı kan akıtılıyorsa bu bayramda da kırmızı şarap akıtılmalıdır:

Dem-i 'ıyddur sâkiyâ kıl şitâb

Akıt hûn-ı kurbân yerine şarâb (Sâkî-nâme /815)

Elünde ola tâ ki mir'ât-ı câm

Elüne bakarlar senün hâs ü 'âm (Sâkî-nâme /820)

Gelürse eger hâne-i hâtıra

Emân virme gam dinilen kâfire (Sâkî-nâme /828)

Şaraba mübtela olan gönül, sâkiden ayrı geçirilen zamanlarda kanlanır; ona kanlı gözler eşlik eder (gözler, gül renkli kadeh gibi olur). Sâkînin gülen dudağını görmek şarap isteyen kişiye yetecektir. Çünkü sâkînin tebessüm etmesi şarap sunmasına delalet eder. Sâkînin gülen dudağı aynı zamanda kadehin yanında meze gibidir:

Firâkunda sâkî ciger hûn olur

Dü-çeşmim iki câm-ı gül-gûn olur (Sâkî-nâme /835)

Yeter sâkiyâ la'l-i handân bize

Kadeh üzre çün kim dinür cân meze

Leb-i hâl-dârun hayâli müdâm

İder sâgar-ı 'ıyşî müşgîn-fâm (Sâkî-nâme /837-838)

Nefhatü'l-Ezhâr'da, "Sâkî-nâme" başlığı altında sâkiye övgüler yer almakta ve ondan gül renkli şarap dolu kadeh istenmektedir:

Şevke gel ey cür'a-keş-i câm-ı kuds

Sâkî-i bezm-i tarab-efzâ-yı üns

Kand-i lebün katre-i âb-ı hayât

Cür'ayı itsen n`ola katr-ı nebât

İtdi lebün ana meğer feyz-i cân

Söylemeğe başladı şişe hemân

Câm-ı arakla mey-i gül-gûn gerek

Subh-ı safâdır tarab-efzûn gerek (Nefhatü'l-Ezhâr / 646-649)

4. Pîr-i Mugân

Pîr-i mugân; meyhanedeki yaşlı, bilge ve tecrübeli kişidir. Tasavvufî manasıyla, sâlike ilâhî aşkı öğreten şeyhtir. Pîr-i mugân; insan-ı kâmil, gönülde ilâhî aşk ateşini yakar, hakikî aşkın sırlarını öğretir.

Atâyî'nin mesnevilerinde pîr-i mugân kavramı büyük bir hürmetle ele alınır. *Sâkî-nâme*'de "Sıfat-ı Pîr-i Mugân" başlığı altında, pîr-i mugânın lütfunun akli ve düşüncenin emniyet altına alındığı vurgulanarak ona hürmet gösterilmesi gerektiği söylenir. O; bilgi bakımından Aristo'ya, saflık ve temizlik bakımından da şarap kadehine benzer. Bir çocuk gibi olan gönlün halini görür ve onu terbiye eder:

Bilinmek gerek hürmet-i mey-fürûş

Olur lutfı âsâyiş-i 'akl u hûş

Odur sâkiyâ nâzır-ı hâl-i dil

Vasıyy-i mürebbî-i etfâl-i dil

Zihî feylesof-ı Aristo-nihâd

Kühen-sâl-ı bâzâr-gûn u fesâd (Sâkî-nâme / 989-991)

Pîr-i mugân; işret meclislerinin pîridir, meclisi aydınlatır. Şarabın mucidi olan Cem'in hazinelerinin kapsısında beklediği için Cem'in asrından kalan bir yadigârdır:

Viren bezme fer hüsn-i tedbîridür

Bu gûn san'at-ı 'işretün pîridür

Odur 'asr-ı Cemden kalan yâdigâr

Ki olmuşdu Cemşîde gencîne-dâr (Sâkî-nâme / 997-998)

Pîr-i mugândır Cem-i Cemşîd-i kasr

Oldı âb-ı müşfik-i ebnâ-yı asr (Nefhatü'l-Ezhâr / 679)

Pîr-i mugân; âşıklara karşı şefkatlidir. Sofrası cömertliğiyle meşhur olan Hâtem'in sofrasına benzer:

Rebîb-i kerem kıldı her 'âşıkı

Ol ebnâ-yı 'asrun âb-ı müşfiki

Çeküp 'âleme sofrâ-i Eâtemi

Ni'âmla ağırlar bütün 'âlemi

Açık bâb-ı luğf-ı ni'am bî-gerân

Dirîg itmez alana minnet hemân (Sâkî-nâme / 999-1002)

Pîr-i mugân, yüce himmetiyle gedaları padişah edebilir. Tuz ekmek hakkı için onun rızasını kazanmaya çalışmalı ve bu arada herkes payına düşene rıza göstermelidir:

Ri'âyet idüp hakk-ı nân u nemek

O pîrün rızâsın gözetmek gerek

Eger himmet itse o ferhunde pîr

Gedâlar olur şâh-ı sâhib-serîr (Sâkî-nâme / 1010-1011)

5- Meyhâne

Atâyî'nin mesnevilerinde meyhane kavramı, şarap içilen bir mekân olarak ve içinde barındırdıkları itibariyle büyük öneme sahiptir.

Meyhane aynı zamanda bir tekkedir; başı ağrıyan bile pîr-i mugânın tekkesi olan meyhaneye gelir. Buradaki sofralar, İrem bağının yüz yapraklı gülüne benzeyen tabaklarla donanmıştır:

'Aceb tekyedür deyr-i pîr-i mugân
Başı ağrıyan ana varur hemân (Sâkî-nâme / 1017)
Tonansa tabaklarla ol pîş-hân
Virür pîşkeş tablasından nişân
Tabaklarla her sofrâ-i pür-nî'am
Olur verd-i sad-berg-i bâg-ı İrem (Sâkî-nâme / 1020-1021)

Şaire göre meyhane, kilise gibi mübarek bir yerdir; meyhanede içki dağıtan gençler de tasvirlerle benzer:

Viren pîr-i mey-hâneye kadr ü şân
O hâne mübârekligidür hemân
Ne deyr-i mübârek ne hoş yirdür
Ki her mug-beçe sanki tasvîrdür
Anun cür'a vü 'aks-i câm-ı safâ
Zemîn ü zamânına virmiş cilâ (Sâkî-nâme / 1012-1014)
Meyhane aşk yolculuğunun önemli bir durağıdır:

Bu gün râh-ı 'ışka odur reh-güzer
Kasâyidde beyt-i güzide döker (Sâkî-nâme / 1016)

Meyhane cennetler gibi gönül alıcı bir havaya sahiptir. Meyhanenin binası gökyüzü gibi kat kattır:

Felek gibi kat kat binâsı anun
Cinân gibi dil-keş hevâsı anun (Sâkî-nâme / 1022)

Meyhane; fakiri padişah, gedayı zengin eden bir hazinedir. Hüsrev'in hazinelerinin dolu olduğu küpler buradadır:

Fakîri şeh eyler gedâyı ganî
Hum-ı Hüsrevânî ile mahzenî (Sâkî-nâme / 1029)

Meyhanede câm-ı âlem-nümâ (âlemi gösteren kadeh) vardır. Nuh'un gemisine benzeyen meyhane, bir pusula hükmünde olan (doğru yolu bulmayı sağlayan) câm-ı âlem-nümâ sayesinde gam tufanından kurtulmuş, selamet sahiline ulaşmıştır. Burası; vahşi hayvanların ve kuşların sürekli ziyaret ettiği Hz. Süleyman'ın tahtı gibidir, neşe ve sevinç mekânıdır:

Ana keşti-i Nûh dirsem ne var
Ki çekmiş karaya anı rûzgâr
Olup pûsıla câm-ı 'âlem-nümâ
Anı kıldı tûfân-ı gamdan rehâ (Sâkî-nâme / 1034-1035)

Serîr-i Süleymân o cây-ı sürûr

Gelür dergehine vuhûş u tuyûr (Sâkî-nâme / 1036)

Meyhanenin, özellikle Haliç'in kenarında olanların eşi benzeri yoktur. Meyhanenin kemerinin gölgesinin Boğaz'daki yansıması suda boğulan Kaydafa'yi hatırlatır:

Harâbâtun olur mı hem-tâsı hic

Husûsâ ki ola kenâr-ı Hâlic (Sâkî-nâme / 1039)

Salup bahra 'aks o tâk-ı harâb

Meger Kaydafâ mülkidür gark-âb (Sâkî-nâme / 1041)

Meyhane, pîr-i mugânın içi eğlenceyle dolu olan kilisesidir. Burada; hizmet etmek için acele acele koşuşturana, ağlayıp inleyene veya neşe içinde eğlenceye devam edene rastlamak mümkündür:

Olur deyr-i pîr-i mugân pür-safâ

Varan anda tahta kakar dâ'imâ

İder hidmetin nice çâpük reviş

Kadeh gibi hep pîşhân itmemiş (Sâkî-nâme / 1042-1043)

Kimi inleyüp kimi giryân olur

Kimi âh ider kimi handân olur (Sâkî-nâme / 1047)

6. Şarap Küpü

Şarapla ilgili diğer önemli öge şarap küpüdür. Atâyî, *Sâkî-nâme'* de "Sıfat-ı Hum" başlığı altında şarap küpünü anlatmaktadır. Şaraplar bu küplerde saklanır. Şarap küpü, içinde şarap gibi kıymetli bir hazineyi saklar. Ayrıca şarap küpü, lale soğanı gibi yere gömülüdür:

Sana muntazırdur harâbâtiyân

'Yum-ı mey yeter oldı genc-i nihân

Bahâr oldı dünyâ humun tâlibi

Yere geçdi lâle piyâzı gibi (Sâkî-nâme / 916-917)

Nefhatü'l-Ezhâr' da ise; içinde saf şarap bulunan şarap küpü, güneşin menziline ve çoban yıldızına benzetilir:

Hum mı yâhûd menzil-i hûrşid mi

Ya felek-i kevkeb-i nâhîd mi (Nefhatü'l-Ezhâr / 668)

Şarap küpü, insanları coşkun dert tufanından kurtarır. Şarap içerek kendinden geçenler, şişeleri boşalır boşalmaz soluğu yine şarap küpünün yanında alırlar:

Halâs iden oldur yine dem-be-dem

Hurûş itse tûfân-ı deryâ-yı gam (Sâkî-nâme / 920)

Ne gam şişede kalmasa bâdesi

Huma tayanur mest-i üftâdesi (Sâkî-nâme / 924)

Atâyî; şarap küpündeki şarabın, şişelerden önce kadehlere doldurulmasını şu ifadelerle anlatır:

Câm dolar şişeler eyler sadâ

Su küçüğün söz büyüğüdür velâ (Nefhatü'l-Ezhâr / 671)

Ölümsüzlük suyunu bulan Hızır'ın insana hayat veren çeşmesi yine şarap küpüdür. Eğer o feyzini keserse, billur havuza benzeyen şişe ve kadehler boş kalacaktır:

Odur mahzen-i çeşme-i Hızr-ı cân

Ya hâk içre sahrınc-ı deyr-i mugân

O ser-çeşme itmezse feyz-i müdâm

Pür olmaya havz-ı bilûrîn cân (Sâkî-nâme / 930-931)

Sözü edilen şarap, küpün içinde olgunlaşmış bir şaraptır. Şarabın küpün içindeki görüntüsü, gölgede/karanlıkta dönen (parlayan) bir güneşe benzer:

Bulsa hum içre ne acerb reng ü nâb

Sengde perverdedir ol la'l-i nâb

Tâb virür humda olup cây-gîr

Sâyede devr eyler o mihr-i münîr (Nefhatü'l-Ezhâr / 665-666)

7. Sürâhî

Şarapla ilgili öğelerinden diğeri sürahidir. Sürahinin özellikleri *Sâkî-nâme'* de "Sıfat-ı Sürâhî" başlığı altında verilmektedir. Sürahi, bir kuyruklu yıldız benzer ve ona nefesi âb-ı hayât olan sevgili dudağıyla üflemiştir. Bu sebeple zamanın fitnessi ona zarar vermez:

Leb-i dil-ber itmiş ana nefh-i rûh

Taharrükdür her habâb-ı sabûh

Surâhîdür ol necm-i dînbâle-dâr

N'ola olsa ser-fitne-i rûzgâr (Sâkî-nâme / 975-976)

Şarabın, sürahiden kadehe dökülmesi esnasında çıkan ses, eğlence meclisinde büyük bir gürültü koparır. Kadeh; kulağını sürahiye uzattığında, etrafındakilere (şarabın mucidi olarak bilinen) Cem'in hikâyesini anlatır:

Salar kulkuli meclise velvele

Bilür harf-i halkı ider kalkale

Kulak tutsa sâgar alur hissesin

Okur ezber ahabâba Cem kıssasın (Sâkî-nâme / 978-979)

Kırmızı bir mînâyâ benzeyen sürahi, eğlence meclisine nur saçar. O, Eymen vadisindeki Tur ağacıdır. Sürahiden kadehlere şarap dökülmeye başlayınca dertler (Elburz Dağı kadar büyük de olsa) yok olmaya mahkumdur. Sürahiden dökülen şaraplardan, küçük büyük herkes nasibini alır:

O mînâ-yı ahzar salar bezme nûr

Bu vâdî-i Eymendür ol nahl-i tûr (Sâkî-nâme / 981)

Yeter gussanun kûh-ı Elburzına

Surâhînün el ur yine gürzine (Sâkî-nâme / 983)

Meger duhter-i rez olup zer-nisâr

Büyük küçük oldu yine hisse-dâr (Sâkî-nâme / 987)

8. Kadeh

Atâyî'nin mesnevilerinde, şarapla ilgili ögelerden birisi olan kadeh genellikle câm, sâgar veya ratl-ı girân (büyük kadeh) kavramlarıyla yer alır. *Sâkî-nâme* mesnevisinde kadehle ilgili olarak Sıfat-ı Câm başlığıyla ayrı bir bölüm yer almakta, ayrıca *Nefhatü'l-Ezhâr*'da da kadehe değinilmektedir.

Şair, *Sâkî-nâme*'deki kadehle ilgili bölümde anlatımına gönlün sefa bulması için sâkîden içi şarap dolu bir kadeh isteyerek başlar:

Getür sâkiyâ bezme bir tolı câm

Yine çarha girsün o bedr-i tamâm

Mizâcumca bir şerbet içür bana

Bulunmaz mı gönlümce câm-ı safâ (Sâkî-nâme / 932-933)

Kadehe kıymetli kılan, içindeki şaraptır. Bu sebeple kadehin daima dolu tutulması gerekir. İçi boş bir şarap kadehi, suyu alınmış soluk bir gül gibidir:

Tolup âb-ı rengîn ile şîşeler

Gül-i câm turmak gerek tâze ter

Mey olmazsa sâgar ne ragbet bulur

Gül-âbı alınmış soluk gül olur (Sâkî-nâme / 955-956)

Kadehin içinde konulacak şarap gayet ince ve saf olmalıdır. Büyük kadeh (ratl-ı girân), ahir zaman fitnesi gibi meclisi perişan eder:

Katı ince olmak gerekdür şarâb

Ki gâyetde nâzükdür ol la'l-i nâb

Perîşân ider bezmi ratl-ı girân

Odur fitne-i devr-i âhir-zamân (Sâkî-nâme / 961-962)

Zâhidin eleştirilerine aldırmadan ve onu baştan savarak Cem'in hatırası olan kadehi ele almak ve dertlerden kurtulmak gerekir:

Savup zâhidi al ele câm-ı Cem

İçilsün şarâb idelim def'-i gam (Sâkî-nâme / 769)

Kadehin dibinde kalan tortular (dürd), içinde en büyük iksirleri ihtiva eden bir cevher hükmündedir.

Ne dürdi 'aceb sûde cevherdür ol

Ne cevher ki iksîr-i ekberdür ol (780)

Aşkın ilmine ve sırrına ermek ve gerçek âşık olabilmek için lale renkli kadehten içmek gerekir. Aşk vadisinde ilk akla gelen isimlerden birisi olan Kays, beşerî aşk ile başladığı yolculukta huzuru bulamamış, Mecnûn olarak ilahî aşka ulaşmıştır. Şair, aşk ile kendinden geçip cünûna ermenin nasıl olduğunu Kays'a göstermek ve aşkın sırlarını öğretmek için sâkîden lale renkli kadehten ister:

Kanı sâkiyâ sâgar-ı lâle-reng

Açıldı gülün sâgarı gitdi jeng

Bana sun ki kaysa cünûn öğredem

O nâ-şâda bir kaç fünûn öğredem (Sâkî-nâme / 963-964)

Kadeh, içine şarap döküldüğünde eğlence meclisinde içinde tütsü yakılan bir kaba benzer ve hidayet yolunun meşalesi olur:

Câm mı ya micmer-i işret midir

Meş'ale-i râh-ı hidâyet midir (Beyit / 675)

İçi şarap dolu bir kadeh, aşk hastası için ilaç mahiyetindedir. Kadeh, aynı zamanda eğlence denizindeki bir gemi gibidir; ancak sulandıkça (içine şarap dolduruldukça) yürür ve hareket eder:

İder haste-i 'ışka feyz-i revân

Meded cânı pek ola câmun hemân (Sâkî-nâme / 936)

Yem-i 'işretün câmdur revnakı

Sulandıkça yürür bunun zevrakı (Sâkî-nâme / 941)

Kadeh mülayim bir güzel gibidir. Onu öpmek, çenesini okşamak gereklidir:

Mülâyim güzeldür ayagını öp

Zenahdânın ohşa dudagını öp (Sâkî-nâme / 952)

İçi şarapla dolu olan bir kadeh insanın aklına parlaklık verir (Hakikatte şarap içen bir kişi aklî dengesini yitirir; ancak burada bahsedilen şarap, ilahî aşk şarabı olduğu için akla parlak vermektedir). Bu sebeple şarap kadehinin kenarını öpmek (kadehe dudağını dokundurmak, kadehten içmek) âşık için yeterlidir:

N'ola safha-i hâtıra virse tâb

O billûr mühreyle câm-ı şarâb

Toli üzre bûse alınur müdâm

Yeter 'âşıka bûse-i la'l-i câm (Sâkî-nâme / 950-951).

Sonuç

Şarap ve şarapla ilgili kelimelerin çıkartılması hâlinde Klasik Türk şiirinde ciddi bir eksiklik olacaktır. Çünkü şarap, klasik Türk şiirinde en çok kullanılan içecek maddesi olup rengi, kokusu, lezzeti ve sarhoş ediciliği ile de çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Şarapla doğrudan veya dolayısıyla ilişkisi olan kelimelerin hem gerçek anlamları hem de arka planında kastedilen mecâzî anlamları klasik Türk şiirini ayakta tutan temel

taşlardandır. Kısacası şarap ve şarapla ilgili unsurlardan bahsetmek klasik Türk şiirinde bir gelenek olmuştur (Çayıldak-Kavruk 2018: 84-85). Şarabın ve şaraba ait öğelerin genel olarak şiirde kullanılış şekli şairler arasında farklılık göstermekle birlikte, klâsik edebiyatın alışlagelmiş teamülleri çerçevesinde birçok ortak noktaya da rastlamak mümkündür. Şairler; dünya görüşleri, hayata bakışları ve yaşam tarzları itibarıyla şarabı gerçek ya da mecâzî anlamıyla ele alabilirler.

17. yüzyılın en büyük mesnevi şairlerinden olan Nev’i-zâde Atâyî, özellikle *Nefhatü'l-Ezhâr* ve *Sâkî-nâme* adlı mesnevilerinde şarabı ve şarapla ilgili hususiyetleri kendi muhayyilesi çerçevesinde orijinal betimleme ve teşbihlerle ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Mesnevilerde şarapla doğrudan bağlantısı bulunan üzüm asması, sâkî, pîr-i mugân, meyhâne, şarap küpü, sürahi, kadeh gibi temel öğeler çerçevesinde Atâyî'nin konuyla ilgili kullandığı betimleme ve teşbihlerin çoğu zaman oldukça gerçekçi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, aşkın anlatıldığı bölümde:

Reh-i 'âşıkândur benüm gitdigim

Bu meydür sana vasfını itdigim (Sâkî-nâme, 1424)

beytinde, “Benim gittiğim yol âşıkların yoludur. Sana vasfettiğim şarap da aşk şarabıdır” diyerek tasvir ettiği şarabın mahiyetini de okurlarıyla paylaşmıştır. Atâyî'nin bu ikrarından ve eserlerinden onun şiirlerinde şarabın mecâzî anlamıyla ele alındığı, şarapla aşkın, şarap içmekle de âşık olmanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Şair bu duygu ve düşüncelerini klasik Türk edebiyatının genel teamülleri içinde anlatırken, yüzyıllardan beri şarapla ilgili dile getirilen temel kavramları orijinal hayal ve tasavvurlarla ortaya koymuştur. Şair, şarabı gerçek anlamıyla ele aldığı bölümlerde ise içkinin zararlarına değinmiş, insan hayatını olumsuz yönde etkileyişini örnek hikâyelerle anlatmış ve insanları içkiden uzak durmaya teşvik etmiştir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, N. (1988). Tahkiyevî Bir Metin Olarak Riyâzî'nin Sâkînâme'si, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 55, ss. 73-82.
- Aşçı, G. (2019). Sâkinâmelere Göre Şarabın Vasıfları ve Etkileri. *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 5, Issue 2, ss. 145-178.
- Canım, R. (1998). *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çayıldak, Özlem ve Kavruk, Hasan (2018). Sâkî-nâmelere Şarap Tasvirleri. *Turkish Studies*, Cilt: 13, Sayı, ss.79-109.
- Kortantamer, T. (1997). *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamsesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Kuzubaş, Muhammet (2005). *Nev'î-zâde Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr*. Samsun: Deniz Kültür Yayınları.
- Kuzubaş, Muhammet (2009). *Nev'î-zâde Atâyî, Sâkî-nâme*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Yelten, Muhammet (1998). *Sohbetü'l-Ebkâr*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

